

Háborús propaganda – egy százéves történet

Alex Anfruns beszélgetése Julien Papp történésszel

Mi a véleménye az I. világháború hivatalos centenáriumáról? Hozzájárult-e a háború igazi okainak megértéséhez és a mérsárláshoz vezető tömegpropaganda mechanizmusainak megismeréséhez? Időszerű választ keresni ezekre a kérdésekre napjainkban, amikor a háborús kardcsörtetés egyre hangosabb; időszerű megérteni nemcsak egy szörnyű háború valóságát, hanem azt is, hogy minden akadály ellenére hogyan került felszínre egy jobb világ eljövetelének reménye... Julien Papp (Papp Gyula): De l'Autriche-Hongrie en guerre à la République hongroise des Conseils (1914–1920) (A háborús Ausztria-Magyarországtól a Magyar Tanácsköztársaságig [1914–1920]) című, nemrég megjelent könyvében boncolgatja a történelemnek ezt az eléggé ismeretlen fejezetét.*

Alex Anfruns

Könyvében leírja az 1914–18-ban dúló propaganda működését, kihangsúlyozva a magyar nemzeti érzés húrjainak pengetését. Kik voltak a szereplői ennek az antant-ellenes kampánynak?

Julien Papp

Először is, jegyezzük meg, hogy a politikai hatalom szintjén nem volt Magyarországon olyan központi szerv, amely megszervezte és összehangolta volna a különböző propagandatevékenységeket. Ezt a feladatot a vezérkari főnöknek közvetlenül alárendelt – és a Szerbia elleni hadüzenetkor működésbe lépett – Császári és Királyi

* Collection Histoire, Párizs, Éditions Les bons caractères, 2018.

Sajtóhadiszállás látta el. Az intézményt többször átszervezték, miközben hatásköre egyre bővült. 1917-ben 12 egységet foglalt magában: parancsnokság, cenzúra, bel- és külföldi ügyek, propaganda, sajtó, művészi, fényképészeti és filmszekciók, olasz részleg, haditudósítás és adminisztrációs apparátus. A sajtóhadiszállás ellenőrizte az újságokba kerülő információkat, betöltötte az összehangolás szerepét és irányította az ellenséges propaganda elleni akciót.

Alex Anfruns

És mi volt a helyzet a civil társadalomban?

A háttérben két jelentősebb szervezetet hoztak létre a háborús erőfeszítések fenntartására: a *Budapesti Központi Segítő Bizottságot* és az *Országos Hadsegélyező Bizottságot*. Mindkét esetben kifejezetten az állam és a hatalomhoz közel álló értelmiségiek együttműködéséről volt szó. Végül soron tehát amikor azt mondjuk, hogy a háborús propaganda nem nyugodott állami intézményen, ez nem jelenti a hatalomhoz közel álló politikai tényezők szerepének a tagadását vagy csökkentését, még ha nem is derül ki mindig világosan, hogy politikai vagy spontán kezdeményezésekkel van dolgunk. A cél mindenképp az volt, hogy megnyerjék a lakosságot, tartóssá tegyék beleegyezését, miután megszűnt a háború deklarálását követő „augusztusi láz” tömeghisztériája.

A szervezett kereteken kívül az alulról jövőnek nevezhető propaganda sok szereplőt mozgósított: mindenekelőtt újságírókat, de tudósokat, művészeket, írókat, költőket, festőket is... Hozzá lehet tenni: olyan közszolgáltatásokat, mint az iskola és a posta, vagy a háborút idéző, számtalan tárgyat előállító kisiparosokat. Például, rövid időn belül, 1914. július és augusztus között, több mint egy tucat „hazafias” színdarab látott napvilágot, nevezetesen az 1948–49-es függetlenségi háború folklorizált emlékeinek a hangszerelésével.

Alex Anfruns

Azt mondja, hogy az újságírók szerepe fontos volt...

Julien Papp

Igen. Az ő tevékenységük volt a legtömegesebb, de általában az értelmiségiek nagy többsége önként magára vállalta a háború igazolását és a kormány háborús politikájának a propagálását. A többi háborút viselő országhoz hasonlóan el kellett hallgattatni minden kritikát és véleménynyilvánítást; mindennél fontosabb volt a nemzeti egység és az áldozatok elfogadtatása.

A mozgósított fiatal művészek magatartását gyakran az önmegtartóztatás jellemzi: dicsőítik a cselekvést és becsmérlik, sőt gyűlölettel tekintenek értelmiségi múltjukra, amint ez kiderül Balázs Eszter magyar történésznek a háborús propagandát tanulmányozó igen gazdag írásából. A szerző emlékeztet arra is, hogy a bellicista értelmiségiek

voltak azok, akik az 1914. augusztusában uralkodó hangulatot kivetítve megalkották a tömeges és általános lelkesedés mítoszát, mintha a háború egy közös akarat terméke lett volna. Az újabb kutatások azt mutatják, írja a történész, hogy a bellicizmus leginkább a középosztályokra volt jellemző, és lényeges különbségeket lehet tapasztalni vidék és város, ill. a különféle társadalmi rétegek között.

A nők is, függetlenül társadalmi hovatartozásuktól, a divat és a feltűnési vágy igényétől indítva igen nagy arányban vették ki részüket a háborús lelkesedésből; sokan akartak „hős” férjeket, fiakat vagy fivéreket, amint azt Latzkó Andor leírta egy 1917-ben Zürichben kiadott és 1918-ban könyv alakban is megjelent novellájában. Ezt az *Emberek háborúban* c. könyvet Magyarországon, Ausztriában és Németországban mindjárt betiltották, majd a fordítást követően Franciaországban, Angliában és az Egyesült Államokban is. A művész és szakszervezeti harcos Kassák Lajos, aki hű maradt háborúellenességéhez, írta 1934-ben, hogy „az úgynevezett nőemancipáció eddig csak csalódást okozott híveinek, úgy a férfiaknak, mint az öntudatos nőknek.”

Alex Anfruns

Milyen eszközöket használt a háborús propaganda?

Julien Papp

Itt is közös vonásokkal találkozunk egyik országtól a másikig. Mint minden hadviselő államban, a propaganda fő eszköze az újság. Magyarországon a nagy, országos napilapok (*Budapesti Hírlap*, *Az Újság*, *Magyar Hírlap*, *Pesti Napló*) és a más rendszeresen megjelenő újságok (*Esti Újság*, *Friss Újság*, *Kis Újság*) példányszáma együttesen 160-180 ezer között volt. Míg 1872-ben 65 főállású újságíró tartottak számon, az 1880-as években ez az állag már megtízszereződött. Egy doktori munka szerzőjétől, Gorda Évától megtudjuk, hogy „az első világháborút megelőző években, sőt még a háború alatt is a közvélemény azt a nézetet vallotta, hogy hinni csak a nyomtatott szó erejében lehet.” A film és a rádió már létezett, de a közönség csak az újságot tekintette „az egyetlen hiteles médiumnak”. Ez a megfigyelés jól szemlélteti mekkora hatása lehetett a sajtónak. A hangvétel kezdetben lelkesedő tónusú, a rossz híreket elhallgatják, majd működésbe lép a cenzúra, feltűnnek az üres hasábkok. Ezeket aztán kitöltik reklámokkal vagy a lóversenyek eredményeivel.

Végső soron, a nyomtatott anyag gyakorlatilag átfedi a propaganda legtöbb változatát. Így például a nagy napilapok leközlik a *Budapesti Központi Segítő Bizottság* előadásainak a szövegeit. A kezdeményező itt egyébként maga a *Budapesti Hírlap* tulajdonosa és főszerkesztője, Rákosi Jenő volt.

És jellemző, hogy az előadássorozatot Prohászka Ottokár antiszemita püspök, a forradalmi munkásmozgalom megátalkodott ellensége nyitotta meg. Az első összejövetelt 1914. november 8-án tartották egy nagy luxusszállóban, a felső- és középosztályok „művelt társaságát” reprezentáló 300–400 fő részvételével: ott volt „a nagy színházi bemutatók, vernisszások, fogadó esték és zsúrok sokadalma”, szép asszonyokkal és lányokkal.

Alex Anfruns

Mik voltak a témái ennek az első előadásnak?

Julien Papp

A püspök spirituális próbatételnek nevezte a konfliktust, majd kifejtette a háború előnyeit és a béke hátrányait: ez utóbbi egy „puha, érzelgős” kultúrát eredményez, mondotta, míg háború idején cselekvő önfeláldozás lép a társadalmat megosztó viták helyébe. A szent ember szerint a gyász sem lehet önzően individualista, hanem a hősök képéhez illően kell idomulnia. A hősiesség lesz ugyanis az elhangzó beszédek kedvenc témája.

Az egymást követő előadások kifogyhatatlanul és lelkesedéssel szónokolnak a hősiességről, az „erkölcsi megtisztulásról”, a férfiaságról, a „lelkesedés csodájáról”, mint megannyi háború szülte fenséges kvalitásról; van olyan szónok, aki dicséri a háborús költészetet, állítva, hogy „a háború már önmagában is költészet.”

Alex Anfruns

Épületes! De szólt ön egy másik, *Országos Hadsegélyező Bizottság* nevű szervről is. Ennek mi volt a szerepe?

Julien Papp

Ez a Bizottság egyszerre volt szociális és propagandaszerv. Tevé-

kenysége a nagy városokban szervezett előadásokon keresztül kiterjedt az egész országra; és mint az előző esetben, az újságok besegítettek neki hirdetésekkel és beszámolókkal. Az első rendezvényre 1914. december 8-án került sor, a szónok maga a honvédelmi miniszter volt. „Csillogó ruhában, rendjeleivel ékesen..., nemes pátozzsal, mély meggyőződéssel” buzdította közönségét: voltak ott államférfiak, generálisok, „gyönyörű hölgyek”, amint azt a beszámoló leírta. A miniszter serkentett az „önmozgósításra”, kifejezve óhaját, hogy „minden polgár legyen katona.”

A következő előadások is jórészt nőközönség előtt zajlottak, jóllehet az egyik leitmotiv az elnőiesedett kultúra becsmérése volt: a szónokok előszeretettel dicsérték a virilitást, amely a cselekvést helyezi előtérbe.

Alex Anfruns

Ez a leegyszerűsítő szemlélet vajon meggyőzhetett-e egy szélesebb közönséget?

Julien Papp

Több egyetem, fő- és középiskola szintén megrendezte a maga háborús konferenciáját. A *Budapesti Tudományegyetem* például német mintára szervezte ezeket 1914 végétől kezdődően. Az előadások ingyenesek voltak, népes közönséggel. A fiatalokat és a lakosság különböző rétegeit meggyőzendő, minden előadó a saját tantárgya szempontjából fejtette ki háborús gondolatait. A terítékre került témák között olyanok voltak, mint az akarat kultusza, az individualizmus elítélése, a központi hatalmak fölénye vagy az európai civilizáció védelmének szükségessége, miután erről Anglia és Franciaország „álnok szövetsége a barbár Oroszországgal” lemondott.

1916-tól kezdve, amikor az emberveszteségek teljes szörnyűségükben tárultak fel, és a győzelem reménye is egyre távolodott, megfigyelhető az állam és a Sajtóhadiszállás propagandában betöltött szerepének erősödése. Ez a szerv, amelynek a létrehozását már 1909-ben tervbe vették, most szerveződik meg véglegesen. Amint említettem, a Sajtóhadiszállás egy komplett propagandagépezet volt tizenkét csoporttal. 1914-ben 400 személlyel, 1918 nyarán már 800-zal működött; voltak benne írók, újságírók, festők és grafikusok, szobrászok, fényképészek.

Mi volt a küldetése ennek az osztrák–magyar „civil társadalomból” származó valóságos rohamcsapatnak?

Julien Papp

A haditudósítók csak a sikerekről írhattak, s az újságoknak szánt cikkeik előzetes cenzúra alá kerültek. Ha engedélyt kaptak a front megsemmisítésére, erre csak sikerek alkalmával kerülhetett sor, anélkül, hogy egyszer is láthattak volna ütközetet; jelen lehettek az előkészületeknél, majd megnézhatték a megtisztított harcot. Feladatuk volt a katonák hősiességének, a tisztek szakértelmének és általában a katonai szervezésnek a dicsőítése.

Hasonló volt a helyzet a művészeknél. Nekik, miután megtekintették a csata színhelyét, mindannyiszor el kellett készíteniük egy sor festményt és rajzot, amikből aztán a kiállításra kerülők ki lettek válogatva. Rajzokon és festményeken kívül a művészek készítettek színes litográfiákat, képeslapokat, könyvjelzőket, apró képeket, diplomákat, emlékérmeket, stb. A kiválasztott művekből 1916. január 6-án rendeztek első ízben kiállítást a Nemzeti Szalonban, ahol a közönség megtekinthette 51 művész 802 darab háborús inspirációjú alkotását. Egyikük elmondta, hogy tilos volt a szörnyűségek megörökítése: a vérben fetrengő sebesülteké, a halomba rakott hulláké, minden olyan valóságé, ami alkalmatlan volt a háború dicsőítésére.

A fényképészek se juthattak a harcok közelébe. A rengeteg fotó mind a katonák hétköznapijait, létük anyagi dolgait örökíti meg. A háborúellenes írókat befogadó Nyugat még 1914-ben lekötött egy levelet: „A háború minden borzalma vesz körül, tudatta a szerzője. Kár hogy nem szabad leírnom. Rémület, szenvedés, nélkülözés, égő falvak.”

Alex Anfruns

De azért a béke követelőinek is megvoltak a maguk sajtóorgánumaik... Milyen hatásuk volt az ő érveiknek?

Julien Papp

A szociáldemokrata párt képezte a legnagyobb háborúellenes erőt – addig, amíg a háború nem robbant ki. Mint politikai és szak-

szervezeti tömegmozgalom, a párt széles és mély befolyással volt a munkásosztályra, nevezetesen napilapján, a *Népszaván* keresztül. A II. Internacionálé utasításait követve, intenzív propagandát fejtett ki, különösen a szarajevói merénylettől a háború deklarálásáig terjedő időszakban.

A *Népszava* kifejtette, hogy a merénylet az osztrák–magyar imperializmus és a monarchia szerbjeire nehezedő nemzeti elnyomás következménye, s a munkásság nemzetközi összefogására hivatkozva, kilátásba helyezte az általános sztrájkot, leleplezve az „osztályparlamentet”, ahol mindegyik párt megszavazta a háborút; ez vonatkozott a bellicizmusnak teljesen behódoló polgári sajtóra is. Egyébként a lap egyik vezércikke kifejezetten jóslatszerű, amikor figyelmeztet, hogy a háború társadalmi megrázkódtatásokhoz vezethet és a monarchia összeomlását eredményezheti.

A szociáldemokraták mellett a parlamenten kívüli polgári radikálisok emeltek még erélyesen szót a háború ellen: csak a feudális erőknél és a banktőkének áll érdekében kenyértörésre vinni a dolgot Szerbiával, mondták. De mihelyt kiobbant a konfliktus, ugyanúgy viselkedtek, mint a szociáldemokrata apparátus.

Alex Anfruns

A „realizmus” elfojtott minden humanista hangot?

Julien Papp

Két értelmiségi csoportosulás őrizte meg cselekvő antimilitarizmusát. Egyrészt a háborúskodástól magukat távoltartó, Kassák Lajost követő írók és művészek. Kassáknak volt egy folyóirata, a *Tett*, majd ennek betiltása után 1916-ban a *Ma* című. Csoportja szervezett előadásokat a béke érdekében, s elítélte a szociáldemokrata pártot, amikor ez lemondott pacifizmusáról és magáévá tette a háború ügyét.

Alex Anfruns

Hogyan reagáltak a hadviselő felek a béke híveinek érvelésére és jelszavaira?

A cattarói matrózlázadás, 1918. február 1.

Julien Papp

A hatalom mindjárt elhintette a közvéleményben, hogy a pacifisták kiváltak a nemzetből. Aztán a rendkívüli intézkedések életbeléptetésével a reformista pártot és sajtóját a megsemmisülés fenyegette, holott a vezetők minden áron meg akarták menteni az apparátust. Csakhogy ahelyett hogy elhallgattak volna, neki kezdtek támogatni és igazolni az imperialista háborút: jöttek elő a legképtelenebb érvekkel, mint a demokrácia védelme vagy különböző munkásjogok megszerzésének a lehetősége a harctereken!

A másik csoport, amely nem engedett háborúellenességéből, a *Galilei Kör* volt. Ez a szabad gondolkodó és antiklerikális társulat 1908-ban alakult, tevékenysége a tudományos ismeretek megszerzésére és terjesztésére irányult. Amikor legtöbb vezetőjének be kellett vonulni, egy másik- fiatalabb generáció lépett a helyükbe; ebben a csapatban már nők is többen voltak, mint azelőtt. A Kör mindjárt a háború gazdasági és társadalmi oldalainak a tanulmányozását helyezte előtérbe és rendszeresen szervezett előadásokat a békéről, jeles baloldali-radikális és szociáldemokrata előadók bevonásával. Programjukat gyakran megzavarták a betiltások és a katonai események.

A Kör háborúellenessége marxista eszméken nyugodott, de közvetlenül az Ady Endre által az antimilitarizmus apostolának nevezett

Gustave Hervé munkái inspirálták. Látványos pálfordulását követően, Hervé a madárijesztő szerepét fogja betölteni, és a háború elleni küzdelem zászlótartója Jean Jaurès lesz. Így 1915-ben, a béke melletti elkötelezettségük kinyilatkoztatásaként, a galileisták szenvedélyes odaadással emlékeznek meg a francia szocialista vezető meggyilkolásának első évfordulójáról.

1916-tól kezdve a Kör orosz nyelvórákat indít, a régi „Tanulni és tanítani!” jelszót a „Beszéljünk és cselekedjünk mi is oroszul!” váltja fel, s 1917-től a galileisták rendszeresen részt vesznek a szakszervezetek által szervezett háborúellenes tüntetéseken; 1917. novemberében ők lesznek a fő szervezők. Később szemináriumai és előadásai orve alatt antimilitarista kiadványokat juttatnak el titkosan a harctérre, és hamis orvosi bizonyítványok segítségével olykor sikerül nekik megakadályozni baloldali emberek frontra küldését.

1918 januárjában több száz röpcédula és falragasz tűnt fel a budapesti laktanyák környékén. A legtöbb szöveg arra szólított fel, hogy az imperialista háborút polgárháborúvá kell változtatni. A rendőri nyomozást követően letartóztattak vagy harminc galileistát, a Kört bezárták, a dokumentumokat, a könyvtárat és a kasszákat elkobozták, majd nyolc hónapig tartó vizsgálati fogság után a társulat két tagját két, illetve három évi börtönbüntetésre ítélték. Nemsokára, 1918. október 30-án a forradalmi tömeg ki fogja őket szabadítani.

Alex Anfruns

Jelentős volt-e a lakosság háborúellenes reakciója az Osztrák–Magyar Monarchiában? És milyen akadályba ütköztek ezek?

Julien Papp

Túlzás lenne a nép megnyilatkozásairól beszélni. Akiket manapság nem kevés pedantériával politikai és szellemi elitnek neveznek, hát, ők uralták a közteret; s amint jeleztem már, óriási többségük szította a háborús indulatokat, dicsőítette és igazolta ezt a politikát. És a centenárium alkalmával, legalábbis amennyire én tudomást szerezhettem erről, a parasztok, a munkások és a nép egyéb rétegei nem nagyon voltak jelen a rengeteg konferencia repertoárjaiban. Egész véletlenül találtam rá Gerő András magyar történésznek erre a polgári radikális véleményét tolmácsoló passzusára: „az ország közvéleménye inkább a béke pártján állt.”

Konkrétabban, a nép a háború következményeire reagált: a nélkülözésekre, a rekvirálásokra, az üzemek militarizálására. Az ellátásért folyó küzdelemben még a reformista apparátus is támogatta az elégedetlenkedőket, jóllehet ez nem volt kétértelműség nélkül. A szakszervezeti és szociáldemokrata sajtó szabadon leleplezte az üzérkedést, a nyomort és általában a kapitalista falánkságot, de csak annyiban, amennyiben ez a propaganda elősegítette a háborús gépezet jobb működését; a *Népszava* nem egyszer előhozakodik ezzel az érveléssel. És nem kellett túlzásba vinni. Mihelyt a sztrájkok vagy az éhséglázadások fenyegették a háború ügyét, működésbe lépett a represszió, például, azaz katonásan. Szervezett mozgalmak esetén az egyik megoldás a vezetők frontra küldése volt, de olykor a hatóságok haboztak ezt a módszert alkalmazni, mivel a lázongókat kordában tartani tudó munkáskáderek hiánya még veszélyesebb lehetett volna.

Alex Anfruns

Milyen volt az Októberi Forradalom hatása a dezertálásokra, és általában a háborúellenesség kibontakozására?

Juilen Papp

A katonai hatóságok kertelés nélkül jelezték a bolsevik forradalom következményeit a szökéseket illetően. Ráadásul az orosz forradalom, a breszt-litovszki békét követően, 1918 márciusában, magával vonta a hadifoglyok tömeges visszatérését. A foglyok magukkal hozták tapasztalataik emlékét és azt az érzést, hogy vége a háborúnak, holott a hadvezetőség az olasz frontot megerősítendő, számított ezekre a csapatokra. Hogy fel tudja őket használni, olyan módszerekhez folyamodott, mint az internálás, a szelektálás és az átnevelés.

Valójában, mindjárt II. Miklós lemondása után nagy méreteket öltött a fraternizálás. A húsvéti ünnepek alatt az egész keleti frontot érintette, majd a szovjethatalom bátorította a spontán mozgalmakat.

A volt osztrák–magyar hadifoglyok visszatérése rendkívül fontos tényező lesz a háború folytatása ellen, annál is inkább, mert ekkor már a monarchia és hadserege a végkimerülés jeleit mutatta. Egyre több a lázadás ebben az időszakban, és a felbujtók, illetve szóvivők közt rendszeresen találkozunk olyanokkal, akiket a bolsevizmus eszméi fertőztek meg, ahogyan ezt a hatóságok mondták.

1918. november 11-én és 13-án IV. Károly lemond osztrák császári és magyar királyi címéről. Következik az osztrák–magyar birodalom feldarabolása. Károlyi Mihály lesz a Magyar Népköztársaság első elnöke, miközben a rendszer válsága egyre mélyül. Milyen volt ekkor a társadalmi helyzet?

Julien Papp

A háború szörnyű helyzetet teremtett az országban. A gazdaság szétzilálódott, az ásványi kincsek és az ipar egy jó része odaveszett az elcsatolt területekkel; a termelés összeomlott, a munkanélküliség és az infláció súlyosan nehezedett a dolgozó rétegekre. Az „utódállamok” különböző vidékeiről százezrek menekültek a területének egyharmadára csökkentett Magyarország felé. Közülük sokan a régi közigazgatás és rendőrségi apparátus emberei voltak: futnak a nemzetiségek bosszúja elől, akiket finoman mondva nem mindig kezeltek kesztyűs kézzel. Lakások híján vagonokban laktak egy ideig összetorlódva, és nem kis számban csatlakoztak a fehérterror egységeihez és később a két háború közti szélsőjobboldali mozgalmakhoz.

1919. február–márciusban a válságos helyzet cselekvésre ösztönzi a dolgozókat. Egyre gyakrabban foglalnak el üzemeket és veszik kézbe ezek irányítását. Mintegy a befejezett tények elé állítva, a kormány március 17-én elhatározza egy, az ipari vállalatok államosításával megbízott minisztérium felállítását. Március 18-án Csepel nagy ipari központjában ötezer munkás ünnepli a *Párizsi Kommün* évfordulóját és foglal állást a proletárdiktatúra mellett; másnap húszezer munkanélküli vonul fel a közellátási minisztérium előtt a kommunisták vezetésével, segélyeket és a termelőeszközök kisajátítását követelve.

Vidéken, nevezetesen a Dunántúlon, a szegényparaszatok és napszamosok hozzákezdnek a nagybirtokok felosztásához, sok helyen népítéletekkel és fosztogatásokkal találkozunk. Számos esetben a lakosság elűzi a jegyzőt és a helyi közigazgatás egyéb elemeit, akik a háború alatt a rekvirálásokat és az egyéb népszerűtlen cselekményeket végezték.

A népmozgalmak elfojtására a Károlyi-kormány különleges rendfenntartó osztagokat szervezett a régi hadsereg tisztjeinek vezetésével és a gazdag parasztok támogatásával. Dominique Gros francia szerző szerint, egymást követték a büntető akciók és az ítélet nélküli kivég-

zések: amint írja, ezek a megtorlások több áldozatot követeltek a parasztság soraiban, mint a monarchia idején.

Alex Anfruns

Március 20-án megérkezik a párizsi konferencia ultimátuma, ami miatt Károlyi lemond. Mi volt ebben az ultimátumban, és milyen hatással lett az alakuló köztársaságra?

Julien Papp

A szóban forgó – *Vix-jegyzék* néven ismert – ultimátum egy levél, amit Fernand Vix alezredes, az antant budapesti katonai missziójának vezetője adott át Károlynak: a párizsi konferencia által 1919. február 26-án megfogalmazott felszólítás volt területkövetelések céljából, azaz a még az Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti vonal mögött állomásozó magyar csapatoknak vissza kellett vonulniuk száz kilométernyire nyugat felé, majdnem a Tisza vonaláig. Az így kiürített területen, amely magában foglalta Magyarország majdnem teljes keleti részét Debrecennel, Szegeddel és Gyulával, a szövetségesek tervbe vették egy 40-50 km széles zóna létrehozását; ettől keletre pedig a terepet a román királyi hadsereg foglalta volna el.

Az volt ugyanis a helyzet, hogy ez utóbbi még nem jutott el Erdélynek azon határáig, amelyet a román kormány titkos bukaresti egyezménye a nyugatiakkal 1916-ban megjelölt. Követeléseit nyomósítandó, Brătianu miniszterelnök Párizsban felhívta a figyelmet a Magyarországot, Ukrajnát és Besszarábiát fenyegető bolsevizmus veszélyére. Szükség van a szövetségesek támogatására, mondta, ha azt akarják, hogy Románia megmaradjon a bolsevizmus elleni védőbástyának.

A francia katonai vezetőség rendkívül kedvezően fogadta a román megszállás ötletét és egy semleges övezet létrehozását, annál is inkább, mert Foch marsall éppen akkor ütötte nyélbe a Szovjet-Országot elleni intervenció tervét, és ebben a távlatban a lengyel és román katonai erők látszottak a leghasznosabbaknak.

A kommunista köztársaság létrejötte tehát közvetlenül kapcsolódott ehhez a helyzethez. Miután Károlyi lemondott, az új rendszer ezernyi gond közepette magára vállalta a cseh és román csapatok elleni harcot. A Vörös Hadseregbe szervezett dolgozók sikeresen küzdöttek Felső-Magyarország visszaszerzéséért, miközben az orosz

Vörös Hadsereg offenzívája visszatartotta a románokat Besszarábiában. Úgy tűnt, hogy sikerülni fog a két vörös hadsereg találkozása.

Azonban Clemenceau két egymást követő felszólítására a magyar csapatoknak le kellett állítaniuk a hadműveleteket és vissza kellett vonulniuk a békekonferencia által megjelölt vonalakig. Ennek ellenében a Tanácsköztársaság számíthatott a hivatalos elismerésre és arra, hogy Clemenceau második jegyzékének megfelelően, a román csapatok ki fogják üríteni a Tiszától keletre elfoglalt területeket. Ezeknek az ígéreteknek egyikét sem tartották be. A nehéz harcok árán visszaszerzett vidékek feladása demoralizálta a Vörös Hadsereget, és ami a románokat illeti, szó sem volt arról, hogy visszavonuljanak: hamarosan átkeltek a Tiszán, végigrabolták a környéket, majd megszállták Budapestet, és biztosították az ellenforradalmi Horthy-rendszer eljövételét. A kommunisták közül pedig sokat egy Bukarest közelében lévő táborba internáltak.

Alex Anfruns

Hogyan reagáltak az antantországok erre a békés forradalomra?

Julien Papp

A kommunisták hatalomra kerülése nagy meglepetést váltott ki az antanthatalmak körében. A békekonferencia napirendjén létezik ezentúl egy magyar kérdés. Április 6-án, a bolsevizmus terjedésétől rettegve, Franchet d'Esperey tábornok sürgeti Clemenceau-t a katonai beavatkozásra. A korabeli sajtóban böngészve, ráakadtam az *Est Républicain* 1919. július 23-i számában egy interjúra, amit Pellé tábornok, a prágai katonai misszió parancsnoka adott egy bécsi lapnak; ez nagyon jól kifejezi a békekonferencia hangulatát: „Ami Kun Béla offenzíváját illeti, mondja a tábornok, a magyar kérdés nem egy elszigetelt probléma. Magyarország Leninnek egy előőrse. A bolsevizmussal szemben az antant egységfrontot kíván létrehozni. Ha az antant úgy akarja, támadásba fog lendülni, hisz rendelkezik az ehhez szükséges erővel. A tárgyalások ideje lejárt. Mi nem kívánjuk a háborút, csupán a nemzeti és társadalmi békét és rendet.”

De ugyancsak hasznosnak találom idézni a *L'Humanité*t, amely ekkor még nem volt kommunista újság. A tanácsok Magyarországa elleni intervenció idején ugyanis ezt írta a lap 1919. július 6-án: „Úgy látszik túl korán jelentették be Kun Béla vereségét... Nyilvánvaló, hogy

engednie kell majd a túlerőnek, hisz nem volt ideje, mint Trockijnak, az idegen inváziót megállítani képes vörös hadsereg megszervezésére. Bármit is gondoljunk a magyar szovjetek kormányáról, a francia proletáriátus nem fogja elfelejteni, hogy egy francia tábornok volt az, aki az antant nevében, román és cseh zsoldos csapatokra támaszkodva fojtotta meg a magyar forradalmat. Ha Kun Béla kormányát maguk a magyarok döntötték volna meg, nem lett volna hozzáfűzni valónk. De most a legerélyesebben tiltakozunk ez ellen a brutális politika, azaz egy ország belügyeibe való katonai beavatkozás ellen, mert szuverén jog ennek az országnak a saját sorsáról dönteni.”

Tegyük hozzá, hogy a katonai misszió parancsnoki minőségében Pellé tábornok lesz a csehszlovák hadsereg létrehozásának fő mestere, majd első vezérkari főnöke. Irányításával szerveznek katonai iskolákat és kiképző központokat. Szintén ő fogja vezetni a magyar Vörös Hadsereg előnyomulását megakadályozandó ellentámadást Észak-Magyarországon.

Alex Anfruns

A drámai németországi helyzettől eltérően, a magyar szociáldemokrácia a kommunista párttal egyesülve létrehozta a Magyarországi Szocialista Pártot. Hogyan tudná jellemezni a két párt viszonyát?

Az egyesüléskor a szociáldemokrata párt taglétszáma 700 és 800 000 között volt, a kommunistáké pedig kb. 40 000; egy 1967-ben kiadott angol nyelvű könyv szerzője 4000–7000 kommunista „militánst” említ. Mindenesetre, ez utóbbiak szervezettsége és tömeg-beágyazottsága gyenge volt, és kisebbségben voltak a munkás-, katona- és paraszttanácsokban is. A pártban az egyesülés kérdése nem lett megvitatva. Egy beszámoló, amely a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottsága előtt hangzott el, azt állította, hogy a kommunista vezetők többsége ellene volt a fúciónak. Különösen az Októberi Forradalom „diplomásainak” nevezett volt hadifoglyok ellenezték leninista szervezetük felszámolását. Kun a maga részéről azt állította, hogy az egyesülés a kommunistáknak kedvezett. Valójában, ez utóbbiak elmerültek a szociáldemokrata párt tömegében, amely ráadásul sokat veszített munkásjellegéből 1918 októbere óta, a nagyszámú kispolgári elem beözönlése miatt. Másrészt, a kommunista harcosok legjobbjait felszívta a Vörös Hadsereg, ami hozzájárult a párt politikai erejének gyengítéséhez.

A lényeg az, hogy a reformista apparátus továbbra is támaszkodhatott régi kapcsolataira, a pártban, a szakszervezetekben, a segélyegyesületekben és a különböző társulásokban megőrzött pozícióira, míg a kommunista pártnak nem volt elég ideje a nélkülözhetetlen összekötő szálakat kiépíteni a munkásosztályon belül. A tömegek szimpátiája nem ellensúlyozhatta a volt reformista vezetés befolyását; ez kiépíthette hálózatát, tisztviselőkkel és egyéb olyan elemekkel, amelyek a régi államgépezet megőrzésére törekedtek.

Alex Anfruns

Könyvében idézi Leninnek 1919. március 23-án Kun Bélához intézett üzenetét, amelyben a bolsevik forradalom vezetője figyelmezteti Kunt az „oroszk taktika” esetleges utánzásából származható tévedésre. Mi volt a magyar forradalom jellegzetessége és melyek voltak első intézkedései?

Julien Papp

Az idézett távirat a kormányon belüli erőviszonyokkal foglalkozott, amennyiben a két párt fúziója nem szüntette meg a korábbi politikai

hovatartozások jellegét. Kun Béla külügyi népbiztosként tulajdonképpen a *Kormányzótanács* elnöke volt, de az összes többi népbiztosi (a volt miniszteri tárcáknak megfelelő) funkciókat a régi szociáldemokrata párt centrista és baloldali emberei töltötték be, míg a helyettes népbiztosok többsége kommunista volt. Ami a fúzió nyomán létesült párt- illetve kormány- és államfői hatalom közötti kapcsolatokat illeti, ennek a tisztázására a körülmények miatt nem maradt idő.

Általában, az 1919. március 21-i forradalom jellegéről az utókor különbözőképpen vélekedett. A kérdés egyik legjelesebb történése, Hajdu Tibor, majd a nyugati kommunista pártok azt vonták le az eseményből, hogy a proletáriátus békés úton is hatalomra juthat. A már idézett Dominique Gros szerint nem lehet a március 21-i eseményt elválasztani a belpolitikai helyzettől, illetve a nemzetközi forradalom és ellenforradalom állásától: konkrétan ez azt jelenti, hogy a magyar munkásosztály fel volt fegyverkezve, míg a reakció nem rendelkezett se hadsereggel, se hatékony rendfenntartó erővel.

Mindjárt március 22-én az új hatalom közzétette programját: Magyarország Tanácsköztársasággá alakítása, a nagybirtokok, bányák, nagyüzemek, bankok és szállítóvállalatok államosítása – ebben a szellemben a földreformnak sem földosztással, hanem termelőszövetkezetek létrehozásával kellett megvalósulnia.

Másrészt, az új rendszer rendkívül szigorú intézkedéseket helyezett kilátásba az ínséget és a tömegek nyomorát kihasználó üzérkedők és spekulánsok ellen. A proletárdiktatúra védelmére és a cseh és román betolakodók elleni küzdelemre pedig elrendelte egy nagy proletár hadsereg megszervezését.

Alex Anfruns

A Magyar Tanácsköztársaság hamar elbukott, mivel a Vörös Hadsereg az antant által támogatott román királyi hadsereg invázióját követően kapitulálni kényszerült. Következett a Horthy-féle „fehérterror”, amit egyesek párhuzamba állítanak a „vörös terrorral”. Ön szerint ferdített ez az összehasonlítás. Miért?

Julien Papp

Először is, ha belemennék a halálstatisztikába, ez azt a látszatot keltethetné, mintha kevésbé találnám súlyosnak pl. 150 ember megölését, mint, mondjuk, 160-ét...

De az adott történelmi helyzetben az összehasonlítást elferdíti az a tény, hogy az uralkodó osztályok voltak azok, amelyek századok óta kínálták – mintegy példaként – az erőszakot mint a hatalom gyakorlásának eszközét. A nép emlékezetében élt az úri világ által évszázadok óta tanúsított megalázás, a parasztlázadások kegyetlen megtorlása, és nemrég, Tisza István idején, egészen a parlament üléstermégig gyakorolt rendőri erőszak. Az elnyomottak azután, amikor rájuk került a sor a hatalom gyakorlásában, szinte ösztönszerűen követték a precedenseket. A közelmúlt nagy mézárása szintén az ún. döntéshozók ügye volt, és az öldöklés, amibe ezek az urak belerántották a népeket, nagyban hozzájárult az emberi élet elértéktelenedéséhez.

Végül, a két terror párhuzamba állítása kapcsán hivatkoznék a polgári radikálisok véleményére, akik távolról sem szimpatizáltak a kommunistákkal: ez utóbbiaknak volt programjuk és politikai ideáljuk, írta például Jászi Oszkár, míg Horthy embereit a legreménytelenebb kínzásokkal tarkított bosszúvágy fűtötte; hazug volt a programjuk is, mert nemzetinek mondták magukat, holott a román betörőkre támaszkodtak, majd aláírták a békeegyezményt, ami rögzítette az ország megcsonkítását.

Alex Anfruns

Ebben az évben zárul az 1914–18-as háború centenáriumának megemlékezési ciklusa. A kor történészeként milyen tapasztalatokat szerzett a konfliktus bemutatásáról?

Julien Papp

2014. májusban részt vettem egy háromnapos konferencián, amit a budapesti egyetem szervezett. Az itt hallottak és egyéb hazai programok nézegetése (no meg a Blois-ban évente megrendezett „Történelmi randevú” alapján, amely 2014-ben a Nagy Háborúval foglalkozott a „háborús kultúra” sodrában zajló előadásokkal), szóval, ha a történelmi munkák szempontjából nézem az eseményt, azt mondanám, hogy inkább volt dolgunk katonatörténettel, mint háborútörténettel, és inkább az ún. elitekkel és egyéb döntéshozókéval, mintsem a háborúban közvetlenül érdekeltekével. A háború történetén értem ennek minden aspektusát, a katonait természetesen, de úgyszintén a politikait, a gazdaságit és főként annak társadalmi dimenzióját.

Ez a gondolat vitt rá, hogy gyorsan megírjam a könyvecskét, aminek köszönhetem jelenlegi beszélgetésünket. Szerettem volna támaszkodni kutatásokra, amelyek foglalkoznak olyan kérdésekkel, mint a fraternizálások, a szökések, a sebesültek kezelése, a hadirokkantak sorsa a háború után, a katonák és a tisztek viszonya a fronton, a kivégzések, az inség a hátszországban és a hadseregben, a rekvirálások, a háborús jövedelmek, a lázadások, a propaganda fogadtatása a nép körében stb. A történelmi kutatások szemszögéből említeném azt is, hogy amit az 1980-as években a párizsi egyetemek legjobb történészei a bankárok, az üzleti körök és a versengő hatalmak diplomáciájának együttes akcióját tanulmányozva, „cordiale connivence”-nak, „szívélyes cinkosságnak” neveztek, szóval az imperializmus kérdésének a felújítása nem kötötte le a rengeteg centenáriumi előadó egyikének sem a figyelmét. Nincs tudomásom olyan munkáról, amelyik feszegette volna a tőkekevitel szerepét a háborút világháborúvá tevő nemzetek fölötti szövetségi rendszerek létrehozásában és megszilárdításában. Példaként idézném emlékezetből, hogy 1888 és 1914 között az Oroszországnak nyújtott francia kölcsönök és befektetések 1,46 milliárd frankról több mint 12 milliárdra emelkedtek, és hogy 1913-ban, az utolsó tárgyalások alkalmával a francia fél megszabta, hogy a kötött kölcsönök keretében a cári kormány köteles vasutakat építeni lengyel területeken az orosz csapatok összevonásának és átcsoportosításának meggyorsítása céljából.

Német részről emlékeztetnék arra, hogy Törökországban a *Deutsche Bank* uralta a helyzetet hatalmas vállalataival és vasúti koncesszióival; Németország szerelte fel és korszerűsítette a török hadsereget, és pusztán jelenléte három kontinens kulcspontjában közvetlenül fenyegette az angol birodalmat. Ha itt-ott az előadók kihangsúlyozták is az angol–német ellentét alapvető jelentőségét, ez nem nagyon szerepel úgy, mint a sok helyi konfliktust magával rántó mechanizmus; a kérdés elmerül a sok háborút gerjesztő tényezőben, vagy úgy jelenik meg, mintha rá lenne tapasztva a balkáni problémák körül tett számtalan megfigyelésre.

Jellemzőnek találok ebből a szempontból Christopher Clark *Les somnanbules* c. könyvét: az Obrenović királyi házaspár meggyilkolásának aprólékos leírása valóságos ponyvaregény, majd az olvasó belegabalyodik a diplomáciai kapcsolatok hálójába. Úgy emlékszem vissza erre az olvasmányra, mint nem valami jó könyvre, még ha a tények ismerete sosem érdektelen.

Ha a könyvet Franciaországban kézzel-lábbal reklámozták, úgy gondolom, ez azért volt, mert a szerző a szerbkérdésre koncentrált, eltűlözva ennek fontosságát és egyúttal elhallgatva Németország elsőrendű szerepét: így, tudatosan vagy ösztönösen, módszerét jól igazította hozzá a mostani európaizmus politikailag korrekt ideológiájához.

Mármost, ha nézem a centenáriumot a megemlékezés műfajaként (tehát az esemény megítélését száz év után), kedvem lenne ilyen kérdéseket feltenni: azok a szerzők, akik a sztálinizmus kritikájának ürügyén hozzájárultak a kommunizmus kriminalizálásához, miért nem érezték mindezidáig szükségét annak, hogy kriminalizálják a világháborút és ennek tömeggyilkos tábornokait, s miért nem írták még meg az udvari szakértők a totális háború militarizált, totalitárius rezsimjeinek fekete könyvét?

Visszont kitaláltak egy olyan izét, mint a „culture de guerre”, a „háborús kultúra”, amit mindenki úgy ért, ahogy akar, de ami szerintem főként a barbarizmus banalizálását vagy folklorizálását fogja szolgálni.

Alex Anfruns

Milyen tanulságokat kellene a fiatal generációknak levonni '14–18-ból?

Remélem, kérdése nem fog engem tanácsadóként feltüntetni...

A II. világháború történelmi bizottsága majd a jelenkori történeti intézet volt megyei levelezőjeként, én inkább ezt a kort ismerem az elmélyültebb kutatás és a historiográfiai viták szintjén. Az első világháborút illetően ajánlanám elsősorban a marxizmus klasszikusainak az imperializmusról írt munkáit: Rosa Luxemburg tanulmánya például a szociáldemokrácia válságáról ragyogó szöveg. A francia egyetemeken a nemzetközi kapcsolatok nagy, „liberális” történészei Pierre Renouvin és Jean-Baptiste Duroselle voltak. Egyetemi tanulmányaim idején idevágó olvasmányaim szerzői olyan történész professzorok voltak, mint René Girault, Raymond Poidevin, Jean Bouvier, Jacques Thobie... Munkáikban sokat foglalkoztak a bankoknak a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepével (olykor szerintem vitatható konklúziókkal). A már említett, Blois-ban megrendezett „történelmi találkozó” előadásainak témáit végignézve, nagy meglepetéssel tapasztaltam, hogy senki sem említette ezeknek a szerzőknek a kutatásait, műveit.

Újabban szereztem tudomást az angol Alexander Anievas írásairól, amelyek a háború gyökereit elemző marxista fogalmakat veszi sorra, gyakran idézve Léon Trockij gondolatait; megismertem Jacques Pauwels *La Grande Guerre des classes* c. könyvét is, amelynek a szerzőjét önök jól ismerik.

Véleményem szerint, a kor, amiben élünk mélységesen reakciós és obskúrus. A fiatal generációknak szellemi erőfeszítésre van szükségük a propagandagépezet zsivaja, a rengeteg bárgyúság és agymosás teremtette amnézia legyőzésére; a múlt ismerete szükséges az emlékezethez: a történelem (és nem a mitológia) ismerete által megőrizni népének és osztályának emlékét, az elődök szenvedéseit, aspirációit és küzdelmeit, amint ezeket meg lehet tanulni a jó történelemkönyvekből, a művészi alkotásokból, a dalokból... Ez a hagyaték rendkívül gazdag Franciaországban is, mindenkinek ismernie kellene például a *Chanson de Craonne*-t.

Alex Anfruns

Hogyan látja a jelenkor fejleményeit?

Egy bizonyos idő óta úgy gondolom, hogy azok az erők, amelyek 1914–18-ban a nemzetek nevében tönkretették Európát, most a nemzetek elpusztításán munkálkodnak Európa égisze alatt. Ez a nemzetek fölötti Európa, amely a bankok és a katolikus egyház műve (a Szűz Mária-kultusz zászlaja és a szubszidiaritás doktrínája tömören kifejezi a klerikális fundamentumot), mindenekelőtt a közszolgáltatások lerombolásának fegyvere; márpedig a közérdek szolgálata, a legrégebbi ókortól kezdve, egylényegű magával a civilizációval. Az Unió jelszava, a szabad és „hamisítatlan” konkurencia: mindenki harca mindenki ellen, egyik formája a barbarizmusnak.

Valójában, az állítólagos európai szövetség feltámasztotta a népek közötti gyűlöletet, s kitermelte olykor a legsötétebb nacionalizmusokat.

De ha eszembe jut a Jura-hegység partizánjainak emlékére emelt emlékmű felirata: „Ahol meghalok, a haza újjászületik”, úgy gondolom, hogy a béke pártfogóinak és a tisztán látó internacionalistáknak nem kellene hagyniuk, hogy a nemzet sovinszták és a nacionalisták prédája legyen. Nem lehet igazában egy másik nemzet helyzetét átérezni, ha nem tettük bensőségessé a sajátunk legjobb hagyományait.

A kozmopolitizmus is, amit oly gyakran emlegetnek, végső soron nem más, mint a vad és szabadon garázdálkodó, globalizált kapitalizmus fügefalevele: azt jelenti, hogy a róka szabadabb lett a „szabadabb” tyúkólban. Hozzáigazítani egy ország politikai rendszerét a globalizált kapitalizmus szükségleteihez, szerintem, naivság, hacsak nem szörnyűség. Az utazások szabadsága, a diákcserék és hasonló találkozások természetesen jó dolgok, de a fiataloknak meg kell érteniük, hogy a háború nem az emberi érzelmekből és szenvedélyekből fakad, hanem a kapitalista társadalmi rend, vagy jobban mondva: *rendetlenség* intézményeiből, gazdasági és társadalmi igényeiből.

(A magyar nyelvű változatot Papp Gyula készítette.)

Eredeti megjelenés: <https://www.investigaction.net/fr/propagande-de-guerre-une-histoire-centenaire/>